

חליבה בשבת*

ראשי פרקים

- א. אפשרויות תיאורטיות לחליבה בשבת
- ב. הפניית החלב למקום שמור לאחר תחילת החליבה
 1. גזירת ובלבד שלא יחליפו
 2. חולב לאיבוד בדיעה שאח"כ יישמר החלב
 3. הסטת הזרימה היא הסרת מונע המותרת משום גרמא
 - ג. הפניית החלב לשמירה באופן אוטומטי
 1. שיהיו הזמן בין הפעולה לתוצאה הופך את הפעולה לגרמא
 2. כשהגרמא יוצרת את המלאכה האסורה היא מותרת בשבת
 3. מלאכת חולב אינה מתחילה מיד עם הרכבת המכונה על הבהמה
 4. עד להפניית החלב יש אפשרות לביטול פעולת החליבה
 5. ההפנייה האוטומטית דינה כסוף חמה לבוא
 - ד. חליבה בגרמא מותרת בשבת
 - ה. הצעת צמ"ת: הפנייה לשמירה בגרמא
 1. גרמא מתירה במקום הפסד וצער בעלי חיים אף איסור דאורייתא
 2. ליצירת הגרמא נחוצה הפסקת חליבה לאחר הפעלת המכונה
 3. אין לחלק בין שני סוגי גרמות המותרות
 4. גרמא אסורה רק כשמתכוין לתוצאה הבאה מיד לאחר הפעולה
 5. החולב בשבת כמעשהו בחול
 - ו. איסורי חליבה בדור הקודם
 1. חליבה ע"י גוי
 2. חשש ממכשולים נוספים
 - ז. "גרמא שרי" - תשובה להשגות

* מאמר זה נכתב ע"י רבה של קבוצת ראש צורים, ויש בו דרך מחודשת לפתרון בעית החליבה בשבת, בעיה החורזת כחוט השני בתולדותיה של ההתיישבות הדתית בארץ (ראה לדוגמא מאמרו של חיים פלס בבטאון ברקאי ח"ב עמ' 108-132 וספיקיו בח"ג עמ' 129-130). מכון צמ"ת - צוותי מדע ותורה, המוציא לאור של קבצי "תחומין", עוסק בנושא זה כבר למעלה מעשר שנים בין להלכה ובין למעשה. בקשנו איפוא מהרב ישראל רוזן, ראש מכון צמ"ת, שיתייחס לנקודות החדשות המועלות כאן, ואת הערותיו הסמכנו בציוני אותיות למאמר זה. השגות אלו הובאו לעיונו של מחבר המאמר, ותשובתו להן הובאה בפרק ז ממאמרו. - הע' מערכת.

א. אפשרויות תיאורטיות לחליבה בשבת

החזון-איש (הל' שבת לח,ד) רומז בדבריו לכמה אפשרויות תיאורטיות של חליבה במכונה בשבת. האפשרות לחלוב כביום חול אסורה, כיון שברגע הלבשת הגביעים על עטיני הפרה מתחילה החליבה. אין זו גרמא, כיון שבכוח ראשון נעשית החליבה.

האפשרות השניה היא להצמיד את הגביעים לעטיני הפרה בזמן שהמכונה אינה פועלת. שעון שבת ידליק את המכונה מאוחר יותר. מעין זה הכנסת אוכל לתנור, שמאוחר יותר יידלק מאליו. החזו"א פוסק שפעולות אלו הן מן הגרמות המותרות במקום הפסד. מקורו בדברי הגמרא בסנהדרין עז,א, שאם כפת אדם במקום שאין החמה זורחת עתה, אבל סופה שתבוא, זוהי גרמא ופטור. אפשרות זו אינה מעשית, כיון שהגביעים אינם נמשכים לעטיני הפרה בעת שהמכונה אינה פועלת, ולא נוצר בה וואקום (תת לחץ אויר).

האפשרות השלישית היא להצמיד את הגביעים לעטיני הפרה, והחלב יזרום לאיבוד. בשעה שהחלב הולך לאיבוד ייפסק זרם החשמל, ואז מותר יהיה להעמיד כלי תחת הצינור, כיון שבאותה שעה אין כאן חליבה. אח"כ כשהשעון יחזור ויפתח את החשמל, כבר נפסק המעשה הראשון והחלב ייחלב לתוך הכלי. החזו"א סמך כנראה על הגמ' בסנהדרין עז,ב: "אמר רבא: דחפו לבור וסולם בבור, ובא אחר וסילקו, ואפילו הוא קדם וסילקו - פטור, דבעידנא דשדייה יכול לעלות הוא". הוא הדין בנידון החליבה: התחלת החליבה היא כדחיפה לבור כשיש סולם בבור, שהרי החלב הולך לאיבוד. הפניית החלב לכלי היא כסילוק הסולם מאוחר יותר. הדבר דומה גם כן לזורק חץ ותריס בידו, מקרה המובא אף הוא בסוגיה שם. כן דומה הדבר לפטור בנוזיקין כשזרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות, וקדם וסילקו (ב"ק כו,ב).

גם אפשרות זו כפי שהיא מתוארת בדברי החזו"א אינה מעשית, שכן ברגע שייפסק זרם החשמל, והמכונה לא תספק וואקום, יינתקו הגביעים מעטיני הפרה.

ב. הפניית החלב למקום שמור לאחר תחילת החליבה

1. גזירת ובלבד שלא יחליפו

אפשרות נוספת לחליבה היא הפניית החלב למקום שמור לאחר תחילת החליבה, ללא הפסקה בחליבה או בזרם החשמל. החזו"א שולל את האפשרות הזו מצד הדין. לדעתו אף שחיובא ליכא, מכל מקום אסור לעשות כן, זכר לדבר מה שאמרו (שבת ח,ב) "ובלבד שלא יחליפו". אע"ג דכל אחת ואחת היתרא, מ"מ כל שהשיג את התועלת של מלאכה גמורה יש בו משום שבות.

החזו"א דימה את שתי הפעולות שעושה החולב בזו אחר זו (הצמדת הגביעים לעטינים, ואח"כ העמדת הכלי תחת הצינור) להוצאת חפץ מרשות לרשות דרך מקום פטור. חז"ל אסרו לעשות זאת אף שכל פעולה בפני עצמה (הוצאה מרשות למקום פטור, וממקום פטור לרשות) מותרת. אולם דברי החזו"א תמוהים, שכן ידוע ומקובל שאין לדמות גזרות חז"ל זו לזו.

אכן העידו שהחזו"א התיר בע"פ חליבה בדרך זו (בשיחה בע"פ עם הרב הלל ברוקנטל זצ"ל, רב הקיבוץ חפץ חיים), וגם הראשל"צ הרב עובדיה יוסף שליט"א כתב

(קול סיני, הל' דש הל' ח, עמ' 271) שאין דברי החזו"א מוכרחים¹. וכך אכן נוהגים הלכה למעשה במקומות רבים², לחלוב בדרך זו המפנה החלב לשימור לאחר תחילת החליבה, וללא הפסקה.

2. חולב לאיבוד בידיעה שאח"כ יישמר החלב

בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק כז הע' קנט) כתב בשם ה"ר שלמה זלמן אוירבך שליט"א שאפשר להתיר מפני הדחק לנהוג כדברי החזו"א רק כאשר הטיפות הראשונות היוצאות מהפרה הולכות לאיבוד ממש. אבל אם מזרימים את החלב לכלי מיד לאחר חיבור המכונה אל הבהמה עוד קודם שהטיפות הראשונות הולכות לאיבוד, דינו כחולב בידים, ודומה למי שמטעין קורות בית הבד על גבי זיתים וענבים, דודאי חייב אף אם מביא כלי לקבל המשקים לאחר שהקורה כבר מונחת, אם בשעה שהטעין את הקורה היתה דעתו לכך. לדבריו אין הדבר דומה כלל לזורק חץ ותריס בידו, דהתם כל החיוב הוא הרציחה ולא המלאכה, והרי כשזרק את החץ לא היה עושה מעשה רציחה, ואח"כ אינו אלא מסלק את התריס. משא"כ לענין חיוב מלאכת שבת, שהחיוב הוא על פעולת המלאכה. ומסתבר שאף אם פעולת הפניית החלב תיעשה ע"י אדם אחר גם כן חייב, כיון שבתחילה כך היתה דעתו של החולב. הפעולה הנוספת של הזרמת החלב לכלי שמור אינה אלא תנאי בחיוב, ואינו דומה לההיא ד"בלבד שלא יחליפו", ששם ההפסק הוא ממש בגוף המלאכה, משא"כ בחליבה, שההזרמה שלא לאיבוד אינה אלא תנאי. לדעתו על כן יש להזהיר את החולבים שלא להזרים את החלב לכלי השמור עד שידעו בבירור שגם החלב הראשון מהפיטמה האחרונה שבעטין כבר יצא לאיבוד.

לכאורה נראה לומר היפך מסברתו: אם יש מקום לחלק בין איסור רציחה לאיסור שבת, הרי החילוק הוא כמ"ש החזו"א בחו"מ (ב"ק יד, יא), שברציחה איבוד הנפש שנוא לפני המקום, ויהיה מקום לחייב אף בגרמא וברוח מסייעתו. אבל בשבת לא המלאכה שנואה אלא טורח האדם במלאכה, ובזה יש לומר שגרמא לא נאסרה כלל. ולכן אם בזורק חץ פטור כל שכן שפטור בשבת.

גם מה שכתב שהזרמת החלב לכלי שמור אינו אלא תנאי בחיוב, זהו רק לסוברים שהסוחט לאיבוד הוא מלאכה, ופטורו הוא רק משום דהוי מלאכה שאינו צריך לגופה. אולם החזו"א (או"ח נו, ד) כתב דהעיקר כסוברים דכל שהולך לאיבוד לאו שם מפרק עלה, ואין זו מלאכה כלל.

ה"ר שאול ישראלי שליט"א בדיונו בזה (בקובץ התורה והמדינה כרך ז-ח, ונשנו הדברים בעמוד הימיני סי' כה) התקשה בפטורו של זה שהתחיל את החליבה לאיבוד מדברי התוס' ב"ק לג, א ד"ה והוציא. ר' אליעזר בן יעקב למד מהפסוק "ומצא את רעהו ומת" (דברים יט, ה) - ומצא, פרט לממציא את עצמו. ולכן אם הוציא ההרוג את ראשו לאחר שיצתה האבן מתחת ידי ההורג - פטור. על זה כתבו התוס': "לא דמיא להיה

1 הוא הוסיף שם: "ובפרט שכאן יש אומרים דחליבה דרבנן, גזרה לגזרה לא גזרינן, וכמ"ש מרן בשו"ע סי' שמו סוף סי"א, וצ"ע". וקשה, הרי שם דן השו"ע ברשויות דרבנן, והביא כדעה שניה - דק"ל שכן דעתו בהלכה למעשה - את דעת המתירים. אך זהו בדבר שהוא בודאי דרבנן, כגון רשויות דרבנן. אבל בחליבה, שרוב הפוסקים סוברים שאסורה מן התורה בשבת, בודאי שאין להקל כדעת המתירים.

2* צמ"ת (צוותי מדע ותורה באלון-שבות, גוש-עציון) מעורב בתיכונים ובהרכבתם של רוב מכוני החליבה בישובים דתיים, שבהם גילו רצון לפתור את בעיית החליבה בשבת. עד כה (שנת תשמ"ו) מדובר בכ-30 מכוני חליבה. מיעוט קטן מתוכם נוהג למעשה כדברי מחבר המאמר כאן. על מיעוט זה מתוך מיעוט המכוניים שבכלל יש בהם סידורי שבת אי אפשר לומר שכך נוהגים למעשה במקומות רבים. - הע' עורך (א.ד.).

תחתיו כרים וכסתות (שהזורק כלי עליהם וקדם וסילקן - פטור), דאין לו לחשוב שיסלקו הכרים וישברו הכלים". הר"ש ישראלי הסיק מכאן שסיבת הפטור היא שלא היה לו לחשוב שיסלקו הכרים והכסתות. אבל אם זרק הכלים מתוך ידיעה שהכרים והכסתות יסולקו - חייב.

במחילת כבוד תורתו, נראה לי (וראיה מהדבור המתחיל של התוספות) שהתוס' הקשו מדוע יש ללמוד דין זה מפסוק מיוחד (ומצא - פרט לממציא את עצמו), והלא לעיל פטרנו גם ללא הסתמכות על הפסוק. על כך משיבים התוס' דלעיל ניתן להסביר שהפטור הוא משום שאין לו לחשוב שיסלקו הכרים, ואילו כאן אנו רוצים לפטור אף אם היה צריך לחשוב על כך, מכח גזירת הכתוב. מכל מקום למסקנה, בין אם ידע שיסלקו הכרים, ובין אם לא ידע - פטור.

עוד אפשר להסביר שהתוס' הקשו סתירה למ"ד שחייב בארבעה דברים. לפי"ז אין תירוץ התוס' עומד כלל להלכה, שהרי אין הלכה כמ"ד זה. וכן משמע מדברי הרשב"א שהקשה כתוספות, ומדבריו עולה שהקושיה היתה רק למ"ד שחייב בארבעה דברים, אך להלכה שפטור אין קושיה כלל, ופטור בין אם חשב שיוציאו את הכרים ובין אם לאו. וכן מפורש בדברי האור זרוע (בבא קמא ס' קלו) ובעליות דר' יונה בבא בתרא (שם).

3. הסטת הזרימה היא הסרת מונע המותרת משום גרמא

לכאורה מתוך ההשוואה לזורק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות היה לנו לאסור בשבת להסיט את זרימת החלב מאיבוד לשמירה, שהרי הרי"ף פוסק (ב"ק יא,ב מדפי הרי"ף) שמסלק הכרים חייב בנזיקין, ולכאורה הוא הדין בשבת. אך זה אינו, חיובו של מסיט הכרים הוא דוקא בדיני נזיקין, שחייב גם בגרמי משום דברי היזיקא. אבל בדיני שבת לא עשה מסיט הזרימה שום מלאכה אסורה. מה עוד שרבו הראשונים שפוטרים את מסיט הכרים אף בנזיקין, דלאו גרמי הוא אלא גרמא (אור זרוע פסקי ב"ק ס' קלו בשם רבנו יצחק בר שמואל ורש"י; רשב"א שם בשם רש"י, ראב"ד ובעלי התוספות).

ועוד: הסטת ברז אינו אלא הסרת מונע, ואין זה נחשב למעשה אלא לגרמא. החת"ס פסק כן לגבי מקוה, שהסטת ברז בידי אדם אינה פוסלת את המקוה, כיון שהמים זורמים מאליהם, ומעשה האדם אינו אלא הסרת מונע. אף שהקשו על החת"ס מדין בידקא דמיא (סנהדרין עז,ב), שחיטה (חולין טז,א) ונטילת ידים (שו"ע או"ח קנט,ט), שכולם משמע שהמים הזורמים בכח ראשון נחשבים למעשה האדם ולגירי דיליה, מכל מקום הסכימו כמה מהאחרונים עמו (עי' מהרש"ם ח"ג, השמטות לחלק א ס' מד; מחזה אברהם ס' מב). ואף מי שחולק עליו, אפשר שלענין שבת יודה שכיון שבמשכן לא היתה מלאכה שנעשתה ע"י גרמא, הרי בשבת התירו הסרת מונע.^א

עוד נראה לי שיסוד דברי החת"ס נכונים כאשר המים עצמם אינם עושים כל מעשה, שאז אין נפ"מ בין כח ראשון לכח שני, ומצד האדם אין כאן אלא הסרת מונע, ולא מעשה. על כן במקוה - שהמים אינם עושים דבר, וכל השאלה היא רק אם האדם עשה מעשה - המקוה אינו פסול. אולם בכל המקרים שהובאו (בידקא דמיא, שחיטה ונטילת ידים) המים עושים מעשה כלשהו אם זה בכח ראשון. הסרת מונע איפוא אינה נחשבת למעשה האדם אם היא אינה גורמת לפעולה. על כן מותר להסיר מונע המעכב יציאת הנפש של גוסס (רמ"א יו"ד שלט,א). הוא הדין שהסטת הזרימה של החלב אינה נחשבת למעשה אדם להתחייב עליו בשבת.^ב

בכך נראה לתרץ קושיה שהקשה הגאון הרב שלמה אוירבך שליט"א (מאורי אש פ"ג, וע"י יביע אומר ח"ד סי' לה אות ז) על הסוברים שהסרת מונע היא גרמא. הוא הקשה מהגמ' שבת קכ"ב המחייבת אדם הפותח דלת כנגד המדורה בשבת, ובאה רוח מצויה וכיבתה את המדורה, והרי אין במעשה האדם אלא הסרת מונע?² לדברינו ניחא, כיון שהרוח עשתה מעשה, הרי שהסרת מונע נחשבת למעשה בכח ראשון. הסרת מונע נחשבת לגרמא רק כאשר אין כל פעולה מתבצעת בהסרה זו, כגון בדין המקוה שהביא החת"ס.

לדברי החת"ס יש למצוא מקור בדברי היד רמה לסנהדרין עז"ב. הוא מקשה על הגמרא המחייבת באשקיל עליה בידקא דמיא (במים הבאים מכח ראשון) מפטורו של זה שנטל את התריס לאחר שזרק החץ. בתירוץ הוא מחלק שבזרק חץ "מיקמי דנימטי גירא לגביה הוא דסליקיה", ולכן הוא פטור כיון שבסילוק התריס "לאו מידי עבד". אבל באשקיל עליה בידקא דמיא "כי סלקיה לעפרא דמפסיק בין מיא לדידיה, מיא הוא נגעי בהווא עפרא גופא, כי סלקי לעפר - גירי דידיה היא, ואמטו להכי מחייב". סילוק מניעה הוא גרמא איפוא לפי הרמ"ה, בתנאי שיש הפסק כל שהוא בין המחיצה לבין הדבר המנוע מלעבור דרכה. אם אין הפרש ביניהם נחשבת הסרת המחיצה ככוחו ממש (ועיין בזה בשו"ת הר צבי או"ח סי' קלג, ובקונטרס גרם המעלות שבסוף הספר יבין דעת - שהוכיח מראשונים כהחת"ס). בנידון דידן איפוא, כאשר מפנים את החלב לאיבוד מיד, עוד קודם שמגיע זרם החלב לברז, הרי זוהי גרמא גמורה לדעת הרמ"ה.³

על פי הגדרתו של הגאון הרב צבי פסח פרנק זצ"ל (בירחון קול תורה שנת תרצ"ד, הביאו הגרש"ז אוירבך בריש פ"ג של ספרו מאורי אש) בודאי אין איסור בהפניית החלב ע"י שינוי מצב הברז. הוא כותב לגבי הדלקת אור: "זה המדליק את האלקטרי אינו עושה דבר בגוף הדבר הנדלק, אלא שמזמין גשר או מסלק הגשר אשר דרך בו יעבור הזרם. מסתבר מאד דלא עדיף מזרק חץ ותריס בידו ובא אחר ונטלו דפטור. ואף שע"י סילוק התריס הוא עושה דרך למעבר החץ, ומה לי מפנה דרך בסילוק ומה לי מקרב גשר למעבר זרם". ואף שחלקו עליו בדין הדלקת האור, מ"מ דבריו בהגדרת גרמא נאמנו מאד.⁴

ועוד יש לומר על פי מש"כ בס' מאורי אש עמ' 138, שכאשר אינו עושה מעשה כלל בגוף הדבר שנעשה בו המלאכה (כגון בתריס המגן מפני החץ, או בכפתור החשמלי שאינו אלא מחבר את שני החוטים) "הוי שפיר גרמא בעלמא ושרי, הואיל ולא דמי לזורה".

לסיכום: דרך זו של הפניית חלב לשימור בידים לאחר תחילת החליבה (לאיבוד) - אין לפקפק בה, הן מחמת שהיא דומה לזרק חץ ותריס בידו, והן מחמת שיש לדמותה לגרמא - מכמה טעמים.⁵

ג. הפניית החלב לשמירה באופן אוטומטי

יש שהציעו שמעבר החלב מאיבוד לשמירה ייעשה באופן אוטומטי. דהיינו: בשעה שהאדם מרכיב את המכונה על הבהמה כבר מופנה החלב לאיבוד (כתוצאה מפעולה קודמת). אחר כך מחמת הגברת זרימת החלב על ידי הבהמה נוצר מגע חשמלי המשנה את כיוון הזרימה של החלב מאיבוד לשמירה. האם גם באופן זה ייחשב הדבר לגרמא?^{2*}

^{2*} יש מקום לדון בחלב הזורם לאיבוד והוא שמסיט את הזרימה לשמירה. יתכן שזה אינו נחשב כלל לאיבוד. עמית, הרב ישראל רוזן (גדרים ובירורים בסחיטה לאיבוד, יד רא"ם עמ' 253 ואילך) דן אם חלב זה עושה פעולות שונות בדרכו לאיבוד, אם עדיין נחשב הדבר לאיבוד. מסקנתו היא שאותן פעולות צדדיות אינן

1. שיהיו הזמן בין הפעולה לתוצאה הופך את הפעולה לגרמא

הגמ' בב"ק ס,א מחייבת זורה בשבת שהרוח מסייעתו, אע"פ שבנוקין בכהאי גוונא (ליבה את האש, ואין בלבוי כדי ללבותה, וסייעתו הרוח שתתפשט האש ותזיק) חייב. הראשונים התחבטו בבעיה מדוע כאן מחייבת הגמרא אע"פ שנראה הדבר כגרמא. הרא"ש (ב"ק פ"ו סי' יא) והתוס' (שם ד"ה רב אשי) כתבו שזרייה היא מיוחדת מכל המלאכות, כיון שדרכה להיעשות בעזרת הרוח, ודוקא אז נחשבת הזרייה למלאכת מחשבת. וכן כתב בנמוקי יוסף (כה,א מדפי הרי"ף) שהבערה בסיוע הרוח אינה נחשבת למלאכת מחשבת, אלא לגרמא.

מדברי הרי"ח במס' שבת קכב, משמע שהחילוק הוא בין כשחושב ומתכוון לסיוע ובין כשאינו מתכוון לכך. וז"ל: "שמע מינה דכיון דמשוי אורחא אפילו לרוח מצויה ללבות, ומחשב, לכן אסור בשבת דהיינו מלאכת מחשבת".

גם מדברי ראשונים אחרים (כגון המאירי ב"ב כו,א; ראב"ד בשטמ"ק שם) משמע שהחילוק אינו בין מלאכת זורה לשאר מלאכות, אלא באיכות הגרמא והסיוע. לביאור החילוק נזקקו האחרונים. בעל זרע אמת (ח"א סי' מד) חילק בין כשנעשה המעשה מיד, ובין אם נעשה לאחר זמן. בזורה נעשית הזרייה מיד לאחר פעולת האדם, ולכן סיוע הרוח אינו נחשב לגרמא. אולם בהקפת האש במחיצת כלים מלאים במים פעולת הכיבוי באה לאחר זמן, ולכן זה נחשב לגרמא. צריך עיון בדבריו: אם הרוח לא תבוא מיד, אלא לאחר זמן - האם יהיה פטור? ומאידך גיסא, אם מיד כשהניח כלים מלאים מים הגיעה האש, ניפצה אותם והמים כיבו את האש - האם יהיה חייב? מ"מ עיין בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קלג) ובחזון איש (שבת לו,א) שבהסרת מונע אם יש הפסקה בין פעולת האדם למלאכה האסורה - נחשבת פעולה זו לגרמא.

בסי' מאורי אש עמ' 144 מביא חילוק בשם הגר"ז מלצר: לא אמרינן דגרמא שרי אלא כשעושה את המלאכה קצת שלא כדרך עשייתה, כגון שהוא מעמיד כלים מלאים מים והן מתבקעים ומכבים את האש, דלאו דרך כיבוי בכך, או שהיה שם כתוב על בשרו והוא יורד וטובל - נמי אין דרך מחיקה בכך. ולכן אין המלאכה הנעשית אח"כ ממילא מתיחסת למעשיו, והוא רק גרמא.

2. כשהגרמא יוצרת את המלאכה האסורה היא מותרת בשבת

ומכאן לנידון דידן: גם בחול נעשית החליבה ע"י הצמדת הגביעים לעטיני הפרה. מבחינה זאת אין הפעולה בשבת שונה מהפעולה בחול. לפי הגר"ז מלצר איפוא האופן המוצע לחליבה בשבת אינה בגדר גרמא, והיא אסורה בשבת. אולם אם מצד חילוקו של בעל זרע אמת, הרי החליבה לשמירה נעשית זמן מה לאחר שהורכבו הגביעים בידי אדם, ואם כן זוהי גרמא.⁷

עוד יש מקום לחלק בין אם פעולתו הראשונה של האדם נחשבת למלאכה, שאז הסיוע שהוא מקבל אינו הופך את הדבר לגרמא המותרת, ובין אם פעולתו הראשונה של האדם כלל אינה נחשבת למלאכה, והסיוע הוא שהופכו למלאכה, שאז זו היא מן הגרמות המותרות. חילוק כזה אנו מוצאים בדברי עליות דרבינו יונה (ב"ב כו,א ד"ה אמרוה). הוא מחלק בין נזק שנולד ע"י הרוח, ובין דבר שהוא כבר מצוי, והרוח רק מוליכתו, כענין האש שאין היזקה נחשב לגרמא, אע"פ שהרוח היא המוליכה אותה. אם

עושות את האיבוד לשמירה. אולם אם החלב הזורם לאיבוד הוא עצמו מסיט את כיוון הזרימה לשמירה, הרי שהאיבוד עצמו הוא חלק מהשמירה. - הע' עורך (א.ד.).

המזיק או המלאכה קיימים בעולם, והגרמא רק משנה את מצבם - זהו גרמא האסור. אבל אם הגרם מייצר את הנזק או את המלאכה - זהו גרם המותר.

בחילוק זה יש לבאר מדוע מי שזרק צרור בכותל, וחזרה לאחוריה והרגה - חייב (סנהדרין עז, ב), וכוחו של הכותל אינו עושה פעולה זו לגרמא. ההסבר הוא שזריקת הצרור לכותל כבר נחשבת למעשה, והכותל רק משנה את מצבו³. מעין חילוק זה יש למצוא בדברי הרמ"ה בסנהדרין שם ד"ה רבי, בין אם מהגרמא נוצר הנזק או נוצר המזיק. אם נוצר המזיק - פטור; אם נוצר הנזק - חייב.

הוא הדין בנידוננו. לפי הסוברים ששחיטה לאיבוד אינה מלאכה כלל - פעולתו הראשונה של האדם (הצמדת הגביעים לעטין בשעה שהחלב זורם לאיבוד) אינה נחשבת למלאכה כלל. הפניית החלב לשמירה יצרה את המלאכה, ואם נעשה הדבר באופן אוטומטי (ע"י הגברת זרם החלב הניתן ע"י הפרה) - זוהי גרמא מותרת. אולם אם חליבה לאיבוד נחשבת למלאכה (ופטור רק משום שזו היא מלאכה שאין צריך לגופה), הרי שהפניית החלב לשמירה לא יצרה את המלאכה, אלא שינתה את מצבה. זהו גרמא שאסור¹.

3. מלאכת חולב אינה מתחילה מיד עם הרכבת המכונה על הבהמה

בברייתא בשבת קכ, ב נמצא שמי שהיה שם כתוב לו על בשרו הרי זה לא ירחוץ, אבל כשתזדמן לו טבילה של מצוה כורך עליה גמי ויורד וטובל, והדבר מותר משום גרמא. וקשה, מדוע זה גרמא, הרי הזורק סודר למים חייב משום ששרייתו זהו כיבוסו (דעת רבא בזבחים צד, ב)? וכן אסור לתת צמר ליורה על מנת שתקלוט את העין (שבת יז, ב), ומאי שנא ממחיקת השם בטבילה?

ההבדל הוא בשאלה מהי הפעולה האסורה, ומהו רגע החיוב. מיד עם ההכנסה למים מתחילות פעולות הכיבוס והצביעה, ולכן חייב. אולם בטבילה עד שיימחק השם עובר זמן, ולכן נחשב הדבר לגרמא. כך הסביר רש"י בסנהדרין עז, ב מדוע באשקיל עליה בידקא דמיא בכוח ראשון חייב ואילו בכוח שני גרמא בעלמא הוא. בכח ראשון - מיד נפלו עליו המים; בכח שני - לא נפלו המים מיד בצאתם, אלא לאחר מכן הלכו על המקום שהוא שם.

אף בנידוננו כן: זרימת החלב למקום שמור לא באה מיד לאחר הלבשת הגביעים על הפרה, אלא רק לאחר שנתנה הפרה מחלבה וזרם החלב התגבר. על כן זוהי גרמא המותרת.¹

3 הכותל הוא פסיבי ואינו מוסיף כל כח בצרור. כל כוחו של הצרור הוא מכוח זריקת האדם, ולכן אין זה נחשב לגרמא. בכך יש להסביר דברי רב פפא בשבת עג, ב: "האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי - חייב שתיים, אחת משום תולש ואחת משום מפרק". הרמב"ן והר"ן פירשו בניגוד לרש"י, שמחמת דשדא פיסא לדיקלא נתלשו המכבדות מן הדקל, וכשהם נופלים לארץ מכוחו הם נחבטים ונדושים ונפרקים התמרים מן המכבדות, והוי תולדה דדש. וקשה, בשלמא פריקת המכבדות הוי מכוח האדם, אבל פריקת התמרים מן המכבדות אחר החבטה בקרקע הוי כח כוחו, ומדוע חייב על כך? לדידן ניחא, הרי אין זה אלא המשך הפעולה הראשונה ללא כל תוספת כח, ולכן לא הוי גרמא וחייב. ואין צורך לדחוק כמו שכתב בקונטרס גרם המעלות (בסוף ספר יבין דעת אות יד) שרב פפא סובר כמ"ד דגרמא אסור.

כמו כן מוסברת הגמרא בשבת עה, סוף ע"א דלרב שוחט חייב משום צובע, דניחא ליה דליתווס בית השחיטה דמא. ולכאורה לא הוי אלא ככח כוחו? אלא שאין זה כגרמא וככוח שני, שהכל המשך כוחו של האדם ששחט את הבהמה.

4. עד להפניית החלב יש אפשרות לביטול פעולת החליבה

הר"ש ישראל שליט"א במאמרו "חליבה בשבת ע"י מכונת חליבה" (התורה והמדינה ז-ח אות ז) והרש"ז אורבך שליט"א (מאורי אש עמ' סג) פירשו שבמחיקת השם הוי גרמא משום שאם יצא מיד מהמים אפשר שלא יימחק השם. דומה הדבר לזורק חץ ותריס בידו. לכאורה אין הנידון דידן דומה לכך, שהרי החלב יופנה אוטומטית לשמירה, ולא קיימת האפשרות שכל החלב יזרום לאיבוד. כאן דומה הדבר יותר לזריקת חץ שאין באפשרות היורה לבטל את הפעולה לאחר שיצא החץ מקשתו. אך עדיין יש לומר שגם בנידונו קיימת אפשרות לביטול הפעולה על ידי הסרת הגביעים. כיון שהאדם יכול לבטל את פעולתו, הרי כל רגע שאינו מבטל הופך את הדבר לגרמא. ואכן כמה מהפוסקים סוברים שכל שעובר זמן בין פעולת האדם לביצועה הרי זה גרמא. והטעם הוא שבין הפעולה לביצוע עדיין אפשר לבטל את תוצאת הפעולה. רק באפיה ובזריעה חידשה התורה שחייב אף שעובר זמן רב בין הפעולה לתוצאתה.¹

אכן הסברם זה של הגר"ש ישראל והגרש"ז אורבך שליט"א צריך עיון קצת מהגמ' בשבת קז, ב "אמר שמואל: השולה דג מן הים, כיון שיבש בו כסלע חייב", ופירש"י דחייב משום נטילת נשמה דתו לא חי. הר"ח (בנדרס קח, א) פירש שאף שאילו היה מחזירו לים קודם יציאת הנפש היה פטור שהרי לא עקר דבר מגידולו, מכל מקום אם הניחו ביבשה עד שיבש בו כסלע לחלוות מים - חייב.

וקשה: הלא יכול היה לזרקו חזרה המימה, וממילא מדלא זרקו הוי גרמא, ומדוע חייב? הניחא אם נאמר שאף שעבר זמן בין מעשה האדם לבין התוצאה הסופית, מ"מ לא היה עוד גורם שזרז המיתה ועל כן נמשכת הפעולה אל המוציא את הדג מן המים ודמי למה שכתבו התוספות (שבת עה, א ד"ה הצד). שם הקשו התוספות מדוע הצד חלזון אינו עובר משום נטילת נשמה. שהרי נוטלו ממקום חיותו. והשיבו: "שמא חלזון דרכו לפרס ולקרב מיתתו". פירוש: ממילא מעשה האדם הוא גרמא בעלמא. ויוצא שאם הדג ימות ללא פירכוס, צידתו אינה גרמא אלא מעשה בידים שחייב עליו. אבל על פירוש הגר"ש ישראל והגרש"ז אורבך שליט"א קשה דלפיהם נחשבת לכאורה שלייתו של הדג לגרמא כיון שיכול לחזור ולזרקו למים טרם יבש בו כסלע?

בשלמא אופה חייב אע"פ שיכול לרדות הפת קודם שייאפה, אבל שם הוא חידוש שחידשה תורה במלאכת האופה. בנטילת נשמה בדרך כלל נעשית הפעולה מיד, וכשיש שהות זמן בין הפעולה לתוצאה היה הדבר צריך להיחשב כגרמא, שהרי אפשר לבטל את התוצאה לאחר עשיית הפעולה.

יש לתרץ שבשלית הדג מתחילה נטילת הנשמה מיד, וכדברי הגמ' בסנהדרין עז, א, בסוף העמוד שבכפתו במקום דחוק חייב משום שמתחיל הבלא בשעתיה, וככופתו במקום חמה שמיד מתחילה מיתתו. ואף שאם ישחררו קודם שימות לגמרי היה נפטר, מ"מ אם לא שיחררו ומת חייב. כשכפתו במקום שסוף חמה לבוא או במקום שסופו שימות ברעב, פטור מכיון שבשעת הפעולה אין בו כדי להמית ועד להתהוות התוצאה יש אפשרות לבטל את הפעולה.¹

הוא הדין בנידונו: אפילו אם חליבה לאיבוד נחשבת למלאכה ופטור רק משום שזו היא מלאכה שאין צריך לגופה, מכל מקום בשעת הפעולה (הצמדת הגביעים) עדיין אין בו כדי להתחייב, והוי ככופתו במקום שסוף חמה לבוא.¹ וכשם ששם פטור, כך כאן

מותר משום דהוי מקום צער בעלי חיים⁴. כל שכן לסוברים שאין בסחיטה לאיבוד משום מלאכה כלל, הרי כל זמן שהחלב נחלב לאיבוד אין בו כלל כדי להתחייב.

5. ההפנייה האוטומטית דינה כסוף חמה לבוא

בפרק הכונס (ב"ק נה, ב) מונה הברייתא את הכופף קמתו של חברו בפני הדליקה בין הדברים שהעושה אותם פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. ומסבירה שם הגמרא שאם מדובר בדליקה המגיעה ברוח מצויה חייב אף בדיני אדם. רש"י ונמוקי יוסף הבינו שמדובר באופן שמכופף הקמה בשעה שהדליקה מגיעה. אך ראשונים אחרים הבינו שמכופף התבואה - קודם שתבוא הדליקה. ולכאורה היה צריך לפטור אף ברוח מצויה, שהרי אין זה אלא גרמא כדין סוף חמה לבוא?

תוס' רי"ד מחלק בין אש לבין סוף חמה לבוא "דשמש וצינה לא קטלי מיד כי אם באיחור גדול. אבל אור דקלי מיד כיון שסופו לבוא אין לך מעשה גדול מזה". לפי הסברו צ"ע האם כח חשמל לבוא ע"י שעון שבת יחשב לכפתו במקום שסוף חמה לבוא או במקום שסוף אש לבוא. מהחזון איש הנ"ל מוכח שמותר, ואזי או שאינו סובר כתוס' רי"ד או שלדעתו סוף חשמל לבוא אינו כסוף אש אלא כסוף חמה לבוא. ומ"מ בנידונינו שסוף חשמל לבוא היינו סוף חליבה לבוא, נראה שלכו"ע מותר.^ח

בב"ק נו, א ד"ה אילימא כתבו התוספות שאם אדם היה במקום שסוף חמה לבוא, וחברו רק מנע ממנו את האפשרות לברוח משם קודם שהגיע אליו הנזק (חמה או צינה וכדו') - זהו גרמא ופטור. אבל אם חברו קשר אותו בצל, והביא אותו למקום שסוף חמה לבוא - זה אינו גרמא, וחייב בין בנזקין בין במיתה, וכנראה גם בשבת. והוסיפו התוספות דבאתקיל עליה בידקא דמיא אפילו כפתו והביאו שם ואח"כ אתקיל - פטור, דדמי לזורק חץ ותריס בידו, ואפילו קדם הוא ונטלו פטור. הסיבה לפטור היא שיש כאן שתי פעולות נפרדות שכל אחת מהן מותרת לכשעצמה: הכפיתה ופתיחת המים; ירית החץ ונטילת התריס.

בדומה לכך יש לדון בחליבה: אם הלבשת הגביעים והטיית החלב הן שתי פעולות נפרדות - הרי זה מותר, כיון שכל פעולה לכשעצמה אין בה איסור. אולם אם ההטייה מאיבוד לשמירה נעשית באופן אוטומטי ויש כאן רק פעולה אחת שהיא הלבשת הגביעים - יתכן שהדבר יהיה אסור. אולם זהו בתנאי שהלבשת הגביעים תיחשב ככפתו במקום אחד והוליקו למקום שסוף חמה לבוא - שאז אינו גרמא וחייב על זה בשבת. אולם לכאורה פשוט שכיון שמלביש את הגביעים ואינו עושה כל פעולה נוספת עד שהחלב זורם לשמירה, אין זה אלא ככופתו במקום שסוף חמה לבוא,^ט ונחשב כגרמא. ק"ו לפי התוספות בסנהדרין (עז, א ד"ה סוף חמה) שכתבו פירוש נוסף ולפיו בסוף חמה וצינה לבוא, אפילו כפתו והביאו לשם פטור. ועי' במהר"ם שיק סי' קנז שדן בעורך שעון שבת שידלק מאוחר יותר, ע"פ שני תירוצי התוספות.

4 וכל שכן לפי מה שכתב הר"ן בחידושי לסנהדרין דף עז שה"ה בענין חמה וצנה: "צריך לשער אם היתה באותה חמה ובאותה צנה כדי להמית בשעת כפיתה כלומר שאם כפתו בבקר קודם שנתחמם השמש כל צרכו פטור". ונראה שזו גם דעת תוספות (ד"ה כפה עליו גיגית) שכתבו שדין כפה עליו גיגית "לא דמי לסוף חמה לבוא, לסוף צינה לבוא, דהתם ליכא חמה וצינה כלל ולא מתחיל ביה בשעתיה, ולא דמי לכפתו בחמה וצינה דהתם כבר אתו עליה מקודם חמה וצינה שיש בהם כדי להמית, אבל הכא ליכא, אלא הולך ומתחזק עליו ודמי לכפתו ברעב, שכבר יש רעב מעט ותמיד מתחזק". ונראה מדברי תוס' שאם אין בחמה ובצינה שעשוי כדי להמית, הרי הוא דומה לכפתו ברעב שיש כעת מעט רעב, וכן כפה עליו גיגית שמתחיל מעט הבל באותה שעה, ובכל המקרים האלה פטור!

כסברא זו ובתוספת כתב הגרצ"פ פרנק (הר צבי ס' קצח): "אם הבהמה כבר עומדת על מקומה והוא מלביש הכיס, יהא זה חשוב כאילו כפתו במקום שסוף חמה לבוא דהא לא קירב אותה כלום. אבל במקרב את הבהמה יש לדון דיהא נחשב כוחו. אולם אף במקרב אותה יש לומר דדוקא דבהבאה עצמה מביא שיעור שיהא סוף חמה לבוא, אבל כאן ההבאה אינה עושה כלום אלא ההלבשה דאח"כ, אם כן נימא דמיפסקי גיריה".¹

אולם צריך עיון דהלא בסימן קפח הביא את דברי המגן אברהם (בסימן קנט) שהחילוק בין כח ראשון לשני הוא רק בהסרת מניעה, אבל עושה מעשה, גם כח שני נחשב לכוחו ולא לגרמא. ואם כן קשה שגם בנידונו יהא הכל כח ראשון ומרכיב הגביעים יתחייב? (וע' בהררי בשדה עמ' רלב)

אך נראה דלא קשה מידי. ודאי לפי הסוברים שגם בעושה פעולה בידים נחשב כח שני לגרמא (רב פעמים ח"א סימן כה, ועוד) ואף הסוברים כהמג"א יודו בנידון דידן משום שהכח השני אינו המשכו הישיר של הראשון אלא לאחר שינוי. ראה במהר"ם שיק סימן קיד שכתב: "יש לדון במצודה שנעשה לצוד באופן שאם תבא שם חיה יפול וישתנה ... ועי' תצוד, הוי כאילו **אינו עדיין בעולם** מעשה הצידה ופטור דהוי כגרמא". וכן כתב הגרש"א (קובץ מאמרים בעניני חשמל בשבת עמ' 33): "אם המים יצאו בצנור ואח"כ חזרו ונפלו מהצנור למקום אחר - אין זה נחשב כוחו ... לכך יש לדון אף בחליבה, כיון ששינוי כיוון זרימת החלב נעשה אחר זמן, אין החליבה לשימור נחשבת ככוחו של מרכיב הגביעים על הפרה.

עוד נראה שמאחר ששינוי כיוון זרימת החלב מאיבוד לשימור נעשה באמצעות כח אחר - הפרה, הוי שפיר גרמא מצד האדם. בדומה למה שכתב הגרש"א אוירבך (שם עמ' 32): "אע"פ שאם אחד מסובב גלגל שקשור למערכה של גלגלים, פשוט הוא שכל הגלגלים שמסתובבים מחמת הכח הראשון של הסיבוב נחשבים ממש ככוחו ... משא"כ כאן שהחום עצמו אינו מפעיל תיכף את המנוע כי אם לאחר שגורם תחילה פעולות שונות, באופן זה שפיר נחשב גרמא". ותנא דמסייע ליה הוא המהר"ם שיק (סימן קטו) שהעמיד דברי המג"א דאיירי ש"נותן החיטים לתוך הארגז ומשם ע"י נדנדוד הריחים, לא ע"י כוחו, נופל על האבנים ומשם למקום שנטחנים ... ולא הוי טפי מגרמא". לכך יש לדון אף בנידונינו שתחילה זורם חלב לאיבוד ע"י מעשה אדם. חליבה זו גורמת לגירוי הבהמה בעטיניה. גירוי הפרה גורם לזרימה חזקה יותר של חלב, ושינוי זה בקצב הזרימה וגם כמות חלב מיינמלית המגיעה גורמים לשינוי בכיוון זרימת החלב מאיבוד לשימור, שודאי הרכבת הגביעים ע"י אדם היא לכל היותר גרמא. לא וכ"ש הכא שהחלב עצמו אינו עושה פעולה האסורה, אלא זרימתו לקו רק גורמת לכך שמעשה האדם אינו לאיבוד. ועיין בחזון איש (שבת לו, א ובב"ק יד, ב) שמלאכה שעיקרה בכוחו אינו חייב על מעשה בהמתו.

בנידונו איפוא גם הרכבת הגביעים כשזרימת החלב היא לאיבוד וגם הטיית החלב מזרימה לאיבוד לכיוון השמירה אינם אלא גרמא בעלמא.²

ד. חליבה בגרמא מותרת בשבת

הסיבות שיש לראות איפוא בפעולת הרכבת הגביעים פעולה של גרמא הן:

1. בעל תפארת ישראל (שבת פרק א) כתב שהנותן תבואה בריחיים של רוח אין בו חיוב חטאת, כיון שהתראתו היא התראת ספק, שמא יפסוק הרוח באמצע. הוא הדין במכונת חליבה לא נאמר שסוף המכונה לעשות פעולה, אף אם היא ערוכה ומוכנה לכך.³

צ"ע מאי שנא ריחיים של רוח מכופתו במקום שסוף חמה לבוא, והרי עדיין יש להסתפק שמא יבואו עננים.

2. חליבה עוד קלה יותר מכפתו במקום שסוף חמה לבוא, כיון שבחליבה נחוץ שיתוף פעולה מצד הבהמה. רק הגירוי של הבהמה מביא לידי זרימה חזקה יותר של החלב, וכאמור שינוי כיווני הזרימה מאיבוד לשמירה מותנה בהגברת קצב זרימת החלב. כיון שהדבר תלוי בגורם נוסף (גירוי הבהמה) ייחשב הדבר לגרמא^א (עי' במאמרו של הר"י נויבירט בקובץ תורה שבעל פה ט בסעיף ח שבעמ' עז). אמנם בכפתו לפני הארי אילו היה יכול להציל עצמו מהארי כשאינו כפות משמע שהכופתו חייב, והרי המעשה דרש שיתוף פעולה מצד הארי. אך יש לדמות הדבר להשיך בו את הנחש שלדעת רבי יהודה (ב"ק כג, ב) ארס נחש בין שינוי הוא עומד, ולכן הוא חייב, ואילו לדעת חכמים הנחש מקיא ארסו מעצמו, והמכישו פטור. המלביש את הגביעים בשעה שהחלב זורם לאיבוד הוא כמשיך את הנחש ומקיא אח"כ את ארסו מעצמו.

3. המלאכה האסורה אינה באה מיד עם הרכבת הגביעים אלא לאחר זמן, ולכן זוהי גרמא. כבר נתבאר לעיל שכך מבארים את הגרמא שבמחיקת השם בטבילה במים.^ה ז' סיוע לכך יש בדברי האור זרוע (פסקי ב"ק סי' קלז) שכתב דמאי דפטרין גרמא בנזקין היינו היכא דאינו מזיק את חבירו עד לאחר מעשה, כגון זרק כלי מראש הגג ושיסה בו את הכלב. וכן כתב ביד רמה ב"ב כו, ד"ה רבי מריון דלא אמרין גרמא בנזקין פטור אלא היכא דלא אהנו מעשיו מיד, אבל אי מהני לאלתר מחייב עליהו (ועי' מאורי אש עמ' סא, סט, עט ובפנ"י לביצה דף כב ובמאמרו של הגר"י נויבירט שליט"א בקובץ תורה שבע"פ כרך ט).

4. על פי החת"ס שהבאנו לעיל הפניית החלב אינו אלא הסרת מונע, והסרת מונע הוי גרמא.^{יג} וכן ע"פ הראשונים שכאשר גרמא יוצרת את המלאכה מותר, וק"ו ע"פ סברת הרב פרנק שעשיית גשר אינה אלא גרמא המותרת.^ד

5. נוסף על כך שהשינוי בכיוון זרימת החלב מאיבוד לשמירה נעשה רק לאחר שהתרחשה הפסקה אוטומטית בחליבה,^{יד} דהיינו הפסקת הפעילות שהן חלק מתהליך החליבה. רק אז לאחר שאין החלב זורם כלל משתנה כיוון זרימת החלב. הרי זה כאילו שעון שבת הוא שחולב את הבהמה, וכמוש"כ החזו"א (או"ח לח, ד) שמותר להלביש הצנור על דדי הפרה כשסוף תנועת החשמל לבוא ע"י פתיחת השעון, שאין זה אלא גרמא מהגרמות המותרות.^{5*}

^{5*} לפי הצעה זו כל חליבה נעשית בגרמא. אמנם כן החזו"א כתב שהדבר מותר, ושאין זה אלא גרמא מהגרמות המותרות, אך אין לנתק משפט זה ממש"כ החזו"א בסוף ס"ק הקודם שלא התירו גרמא אלא במקום הפסד. לפי דברי מחבר המאמר יכולים אנו להפעיל כמעט כל מכונה שבעולם, לפתוח את שערי כל בתי החרושת, וכולם יפעלו בגרמא, ונסמוך כולנו על דברי החזו"א "אין זו אלא גרמא מהגרמות המותרות", ונמצאת תורת שבת משתכחת מישראל. אותם גרמות שהותרו עד כה, לא הותרו אלא במקום פסידא, בשעת הדחק, להתגברות על תקלות שאינן דבר יום ביומו. אולם כוליה האי, להפעיל מכון חליבה שלם, ולחזור בו בכל שבת עשרות ומאות פעמים על מלאכת חליבה בגרמא, מי התיר זאת!! הצעת צמ"ת המוזכרת להלן לא באה חלילה להתיר חליבה בגרמא. ההצעה מבוססת על דברי החזו"א, שהגרמא בא רק לפתור בעיה צדדית, "זכר" לאיסור שלא יחליפו. זאת בתוספת לצעב"ח ולהפסד מרובה מאפשר הסתייעות בגרמא. במקרים אחרים (ראה על טלפון בשבת: תחומין א עמ' 515 ואילך וכרך ב עמ' 55; על רכב בטחוני בשבת: תחומין ב עמ' 114; על מנגנונים אחרים המיועדים לשימוש המשטרה: תחומין ב עמ' 79) נעשה שימוש בגרמא לצרכים שאין כל אפשרות לוותר עליהם (אף שאינם בגדר פיקוח נפש ממש). אך להתיר מלאכה בהדיא בגרמא לצרכי פרנסה - מאן דכר שמיה!!

ה. הצעת צמ"ת: הפנייה לשמירה בגרמא

1. גרמא מתירה במקום הפסד וצער בעלי חיים אף איסור דאורייתא

הצעת צמ"ת הועלתה במאמר הקודם, ותמציתה הוא שההפניה לשמירה תיעשה בגרמא, דהיינו: סיבוב הברז לא יביא לידי פעולה מיידי, אלא כעבור שניות אחדות יגלה סורק שהברז סובב, ואז ישתנה כיוון זרימת החלב. לדברי בעלי ההצעה הגרמא מותרת במקרה זה מכיון שהיא באה לעקוף איסור שאינו אלא זכר לאיסור דרבנן "שמה יחליפו".

יש להעיר שמפשט הגמרא עולה כי "עשיה הוא דאסור, גרמא שרי", ואף מלאכה דאורייתא מותרת בגרמא וכמש"כ המשנ"ב בסי' שלד. כיון שמדובר כאן בצורך למניעת הפסד ובצער בעלי חיים פשוט שמותר גרמא גם לולא היינו מקלים את האיסור. מה עוד שכאן יש ספק שמא האיסור הוא דרבנן בלבד. גם החולקים על הסתמכות על גרמא כדי שלא להפסיד רווח - יודו בזה להקל. כאן הלא מדובר על הפסד חלב של יום אחד מתוך שבעה ימים, וכי זה אינו נחשב להפסד מרובה שבכוחו להתיר גרמא?⁶!!⁷

2. ליצירת הגרמא נחוצה הפסקת חליבה לאחר הפעלת המכונה

מאידך גיסא לא פתרה השיטה המוצעת את טענתו של הרש"י אורבך שאסור לסחוט לאיבוד אם אח"כ מביא כד ומניח תחת הענבים על מנת שהמיץ יכנס לכד.⁸ מה לי אם הפנית החלב תהיה ישירה או באמצעות גרמא, הלא גם הסרת התריס בפני החץ היא גרמא, ואעפ"כ לדעת הרש"י אורבך הדבר אסור בנידונו. הרש"י אורבך בשיחה בע"פ הסכים שאם קיימת הפסקה בחליבה לאחר הצמדת הגביעים (בהפסקת הפעילות) אז זהו מן הגרמות המותרות, ומותר לחלוב באופן זה. הצעת צמ"ת באה להחליף את מיתקן "ניטרול הפעילות", ואין היא עונה איפוא לדרישתו של הרש"י אורבך.⁷

3. אין לחלק בין שני סוגי גרמות המותרות

לדעת בעל ההצעה הנ"ל יש חילוק בין סוגי גרמא והגרמא בדרגה הנמוכה הותרה רק במקום הפסד. זה אינו, שהרי הרמ"א הוסיף את המיגבלה שגרמא מותר רק במקום הפסד בסעיף כב העוסק בגרם כיבוי באמצעות כדי חרס מלאים מים, שזו לפי בעל ההצעה הדרגה הגבוהה של הגרמא, ולא בסעיף כג העוסק בגרם כיבוי ע"י נייעור בגד,

אילו היתה דרך זו - חליבה בגרמא - הדרך היחידה לחליבה בשבת, יש לשער שלא היה נמצא כל היתר להפעיל מכון חליבה בשבת, ויהודים היו צריכים לחפש לעצמם פרנסות אחרות, וחלב ממקור אחר. ב"ה שלא עזבנו, ונתן בידנו פתרונות הלכתיים מרווחים יותר. - הע' עורך (א.ד.)

6* מי הכריח את הרפתן להכנס למצב כזה של הפסד מרובה? שיחפש לעצמו פרנסות אחרות! לא נאמר הפסד מרובה אלא באקראי בעלמא, וכשאין כל אפשרות אחרת, כגון בהפעלת שירותי בטחון ורפואה. - הע' עורך (א.ד.)

7* כלל לא ברור מי וכיצד תיאר דברים אלו בע"פ לפני מורי ההוראה. ובכלל קשה מאד להסתגל לאופנה האחרונה שפסקי הלכות לציבור ניתנים על פי שמועות שבעל-פה. במקרה הנדון, הרי גם הצעת צמ"ת היא שההעברה מאיבוד לשמירה נעשית בגרמא, בדיוק כמו שמיתקן "ניטרול הפעילות" לפי השמועה שבעל-פה עושה אותו הדבר בגרמא. אלא שלפי מש"כ במאמרי לעיל (חליבה וגרמא בשבת) הגרמא שבהצעת צמ"ת עולה באיכותו על הגרמא של ניטרול הפעילות. אם מיתקן ניטרול הפעילות עונה על קושייתו של הגרשז"א, הרי שגם הצעת צמ"ת עונה על אותה קושיה. אלא שלענ"ד לא זה ולא זה מהווים תשובה לקושיה: עדיין יש לשאול מאי שנא מהנותן זיתיו תחת הקורה, ולאחר הפסק זמן ניכר הוא מניח דלי על מנת לקבל את השמן הזב? על קושיה זו נסיתי בעניי לענות במאמרי הנ"ל בהערה 9, וכאמור אין כל נפ"מ בין "ניטרול פעילות" לבין כל גרמא אחר. - הע' עורך (א.ד.)

שהוא הדרגה הנמוכה יותר של הגרמא. גם במקור דברי הרמ"א, במרדכי רמז שצט, מובאות כל הגרמות כאחד.

אם יש מקום לחלק בין שני סוגי גרמות הרי זה בין גרמא מותרת לגרמא אסורה, ולא בין גרמא מותרת לבין גרמא שמותרת עוד יותר. גם קירוב מים לנר הוא גרמא, ואעפ"כ זוהי גרמא אסורה משום שמקרב את כיבוי כמבואר בגמ' שבת מז,ב. הר"י פורת בתוס' שם ד"ה מפני ביאר שגרמא זו אסורה משום החשש שיתחיל ליתן המים קודם נפילת הניצוצות, וקודם גמר הנתינה יפלו, והוי מכבה בידים, דהיינו שהפעולה האסורה נעשית מיד ויש לחשוש שמא יבוא לכבות בידים ממש. ר"ת כתב שם שאין הפסק בין המים לניצוצות, ומיד נכבות כשנפלות בכלי. גרמא כזו אסורה איפוא משום שהאיסור מתבצע מיד עם פעולת האדם.

כך יוצא מפורשות גם מן הרשב"א שם. גרמא המותרת היא גרמא שברור שהפעולה האסורה בשבת לא תתבצע ברגע ביצוע פעולת הגרמא. גרמא האסורה היא גרמא שיתכן שבאותו רגע שבו נעשית פעולת הגרמא תיעשה גם הפעולה האסורה. לכן, במקרב את המים, כיון שיתכן שבאותו רגע יפלו הניצוצות בתוך המים, אזי זו גרמא האסורה. במכניס ידו שכתוב עליה למים, כיון שודאי שפעולת המחיקה לא תתבצע מיד, אף שודאי תתבצע לאחר זמן, זו גרמא המותרת. משא"כ במשפסף, כיון שיתכן שהכתב ימחק מיד - אסור.

4. גרמא אסורה רק כשמתכוין לתוצאה הבאה מיד לאחר הפעולה

הסמ"ג שהעתיק המג"א בסי' רסה סק"י כתב שאסור ליתן מים בכלי שהנר נמצא בו כיון שהמים בעין, ובודאי יפלו הניצוצות, ובכוונת כיבוי הוא נותן המים. הדבר אסור משום שהוא כמכבה בידים. לדעתו אם כן כיבוי הניצוצות הוא פסיק רישא, ולכן אסור אף בגרמא⁸. רבנו ירוחם הביא בשם תשובות הגאונים שמותר להדליק בעששית אע"פ שנותן מים למטה, משום דשמן כולו דולק ומים אין גורמים לו כיבוי, שאינו כבה עד שיכלה השמן. הם דברי הט"ז שהעיר על דברי הרמ"א שמתכוין לכבות שרי הוא משום שמתכוין שאחר שיכלה השמן יכבה תיכף ולא יתקלקל הכלי. אם נצרף הדעות הללו נמצינו למדים שהכוונה לכבות בגרמא אוסרת את הגרמא רק כאשר יש חשש שהאיסור יתבצע מיד. אבל אם ברור שהאיסור אינו נעשה מיד אזי לכו"ע אע"פ שמתכוין זוהי הגרמא המותרת המובאת בגמ': כיבוי באמצעות כדי חרס מלאים במים, שודאי יישברו ויכבו את האש.

אין איפוא כל חילוק בין גרמא זו (כיבוי באמצעות כלי החרס) ובין הגרמא של מחיקת השם. בשניהם הפעולה האסורה מתבצעת בוודאות, אולם רק זמן רב לאחר פעולת האדם. ואין כל מקום לחלק בין גרם הנעשה בשני שלבים לבין גרם הנעשה בהמשך אחד. ממילא לא קשה ההשוואה בין שתי גרמות אלו, ודלא כמש"כ בעל ההצעה במאמר הקודם.⁹

8 המחבר כתב: "לא יתן לתוכו מים אפילו מבעוד יום מפני שמקרב זמן כיבוי הניצוצות. ומ"מ מותר ליתן מים בעששית שמדליקים בה בע"ש, כיון שאינו מתכוין לכיבוי אלא להגביה השמן". היינו שאסור קירוב כיבוי משום שיתכן שיכבה תוך כדי נתינת המים, אף שהיא גרמא, היא גרמא האסורה, כמו שפירשנו. והתיר כאשר אינו מתכוין ואז הוי אינו מתכוין בדבר שאינו פסיק רישא. הוסיף עליו הרמ"א: "ויש אומרים אפילו מתכוין לכיבוי שרי, מאחר שאין המים בעין אלא תחת השמן לא הוי אלא גרם כיבוי" היינו שאם אינו פסיק רישא אף במתכוין מותר. הסמ"ג לעומתו סבור שכיבוי הניצוצות הוא פסיק רישא, ממילא אסור אף שזה גרמא, משום שלכך מתכוין.

גם קושיתו על הרמ"א כיצד התיר בסי' רסה גרם כיבוי אף שלא במקום פסידא, והרי הוא עצמו כתב בשם המרדכי שגרם כיבוי מותר רק במקום פסידא, אינה במקומה. הרי כאן מדובר על ערב שבת, שרק חכמים גזרו בדבר שמקרב את כיבוי שמא יבוא לעשות כן בשבת. על כך כותב השו"ע שאם אינו מתכוין לכיבוי שרי, ומוסיף הרמ"א שאפילו אם מתכוין שרי, דסוף סוף הרי רק גרם כיבוי, ולא גזרו בכך מערב שבת.

ובאמת נראה שרבינו יואל במרדכי שכתב שהיתר גרמא הוא רק במקום היזק, מדנפשיה קאמר, כדי שלא תהא השבת קלה. גם הפוסקים בשו"ע קיבלו באופן עקרוני דעה זו, ולכלי עלמא במקום צורך, אפילו שאינו צורך גדול מאד, מותר לגרום למלאכה שתיעשה. משום כך התיר הרמ"א גרמא בקל, משום שכך מדליקים נרות שבת.

משום כך אותן מכוונות חליבה שתוארו לעיל הפועלות בשבת באמצעות גרמא מותר להפעילן בשבת,¹⁰ ובמיוחד מכוונת החליבה המפנה את החלב לשמירה ללא התערבות האדם. הפניה זו מרוחקת שלבים הרבה ממעשה האדם. וכאשר בין פעולת האדם לבין שינוי כיוון זרימת החלב נפסקת החליבה (הפסקת הפעימות) הרי שיוצאים בכך גם ידי פסקו של הרש"ז אוירבך.

5. החולב בשבת כמעשהו בחול

יש אמנם להצעת צמ"ת יתרון מסוים על המכונה המפנה את החלב לשמירה באופן אוטומטי. יתרון זה הוא יתרון חינוכי. בפעולה האוטומטית נעשות כל פעולות החליבה ע"י האדם בשבת בדומה למעשהו בחול. אף שיודע האדם שבתוך המכונה מתרחשים בשבת תהליכים ההופכים את פעולותיו לפעולות גרמא המותרות בשבת, עדיין מבחינה חיצונית דומות הפעולות לפעולותיו בחול. כאשר יש צורך שהאדם יעשה פעולה נוספת בשבת, הרי יש בזה איפוא יתרון.

כמו כן יש יתרון כאשר החולב יודע שאם הוא לא יעשה דבר אזי כל החלב של אותה פרה יזרום לאיבוד. מבחינת תחושתו הוא מרגיש אז יותר שאכן הוא חולב לאיבוד. ואכן משום כך גם במכוני חליבה הפועלים בדרך האוטומטית הקפידו שהחליבה בשבת לא תהיה כחליבה בחול. הורדת הגביעים בחול נעשית ע"י לחצן אוטומטי, ואילו בשבת ע"י ידית "טוגל". יש איפוא הפרש ברור בין הפעולות. כמו כן קיים כיסוי מיוחד המכסה בשבת את כל לוח ההפעלה. היתרון החינוכי שהיה איפוא לכאורה להצעת צמ"ת מתקזז עם הפעולות החינוכיות הללו.

1. איסורי חליבה בדור הקודם

1. חליבה ע"י גוי

הפוסקים בדור הקודם, מרן הרב קוק זצ"ל (אורח משפט סי' סד אות ה) ובעל החזון איש זצ"ל (או"ח נו, ד) העדיפו את החליבה בידי מי שאינו יהודי, שזו הדרך הישרה ע"פ התורה וסופה להתקיים. זה היה נכון בימיהם. אבל בימינו במכוני החליבה המשוכללים, ובמכוונות חליבה המופעלות בגרמא, נראה שדרך הגרמא עדיפה, שהרי עשיית מלאכה בגרמא מותרת בין בדאורייתא ובין בדרבנן, ולרוב הפוסקים אפילו שלא במקום הפסד,¹¹ ואילו אמירה לנוכרי לא הותרה ע"י חכמים אלא במקרים מיוחדים בלבד (ועי' מש"כ הר"ש ישראלי שליט"א בענין עדיפות הגרמא על הגוי בקובץ תורה שבעל פה כרך כד).

2. חשש ממכשולים נוספים

ועדיין יש להדגיש: הרב קוק זצ"ל (שם אות ג) כתב שהחליבה בשבת מביאה עמה עוד חילולי שבת גדולים ונוראים. לדבריו אם היו אלה אשר צדדו להקל רואים את התקלות הגדולות שיוצאות מדרכי היתר כאלה, בודאי שהיו בעצמם צווחים ככרוכיא ומוחים בכל תוקף נגד הפירצה הגדולה הזאת. החליבה במכון עלולה לגרום עמה תיקוני כלי (צינורות שיוצאים ממקומם, מכשירים שמתקלקלים וכו'). עצם ההימצאות ברפת בשבת מביאה לידי שאלות קשות בהלכה: עזרה בהמלטה, טלטול בעלי חיים ועוד. גם כאשר פותרים את שאלת החליבה בגרמא (שהיא הדרך המובחרת) עדיין יש ללמוד וללמד כיצד להזהר ממכשולים אחרים.

השגות הרב ישראל רוזן, ראש מכון "צמת"

- א. לגבי שבת הפוסקים נוקטים בפשיטות שבידקא דמיא בכח ראשון נחשב מעשה האדם בידים. פתיחת ממטרה, הדלקת נורת חשמל, פתיחת חלון לכיבוי מידי של נר דולק וכיו"ב - כל אלו אסורים בשבת כבידקא דמיא בכח ראשון. כך לעניננו כאשר האדם מפנה את כוון החלב, **תוך כדי זרימה**, מאיבוד לשימור, הרי זה מעשה בידים. אכן משקים הנוהגים כך מסתמכים על ההנחה שאם החליבה הראשונה לאיבוד אין איסור להצמיד את המכונה לעטינים, אפי' אם העברת הזרימה לשימור תיעשה אח"כ בידים.
- ב. ההבדל פשוט: בפתיחת בידקא דמיא האדם אחראי ישירות, ולא כגרמא, לזרימה הראשונה. בשחיטה, בנטילת ידים ובנזיקין הקילוח הראשון דיו לפעול והריהו מעשה האדם. כיו"ב לענין החליבה - האדם העביר בידים את החלב הזורם בעת הסטת הברז והרי"ז כח ראשון. מאידך במקוה אפי' אם הקילוח הראשון ייחשב הווייתו בידי אדם אך שאר המים שיכנסו בכח שני אינם מעשי ידיו, והם עיקר מי המקוה. כיו"ב הסרת מונע לגוסס מאפשרת **אח"כ** את מיתתו ואין כאן כלל כח ראשון.
- אכן כך יהיה גם לענין כיבוי נר - המוזכר להלן בדברי המחבר - ע"י רוח המצויה אחר הדלת ונדחפת "בכח ראשון", וכך כתב שם הגרש"ז אוירבך במאורי אש עמ' נח דחשיב בידים, וה"ה לחליבה.
- ג. באופן מעשי קרוב לודאי שלאחר הרכבת המכונה על ארבעת עטיני הפרה כבר זורם חלב והפניית הברז נעשית איפוא תוך כדי זרימה ונחשבת כח ראשון. בודאי כך הוא המצב לאחר נפילת הגביעים תוך כדי חליבה שאז קצב החלב מהיר ומידי. ברור איפוא שגם לדעת הרמ"ה יש כאן מעשה ולא גרמא.
- ד. הגרש"ז א' נחלק עליו **בדיוק** בנקודת דיון זו: מכיון שהזרם מצוי כבר בחוט החשמל והתוצאה מתרחשת מיידית הרי זה מעשה בפועל. וראה מש"כ באחיעזר ח"ג סי' ס' לדחות את סברת הגרצ"פ בשתי ידים. וראה בשו"ת הר צבי או"ח קמג שמעלה סברא זו רק לחומרא ולא לקולא. כמדומה ששום פוסק בימינו איננו מקבל את הסברא שהפעלת חשמל הינו גרמא בלבד, ולא הבינותי כיצד מסכם המחבר ש"נאמנו דבריו"? אדרבה, מכאן ראייה שפעולה מיידית - כהדלקת חשמל - נחשבת מעשה למרות שנעשית בדרך הסרת מונע וכיו"ב.
- ה. שיהיו זמן כשלעצמו, בין הפעולה לתוצאה, איננו מספיק שייחשב גרמא. גם כששולח חץ, גירי ידיה, חולף זמן עד הפגיעה. אם האדם התחיל תהליך, ואפי' אם יש כאן שרשרת פעולות אין כאן שיהיו זמן דוגמת זה הקיים בדין הגרמא במניח כדי מים סביב האש שלא התחיל עדיין שום תהליך שבעקבותיו יתרחש הכיבוי. בחליבה, כפי הצעת המחבר, תהליך זרימה מתחיל מיד עם הצמדת המכונה והחלב הזורם מגיע לאלקטרוזות וגורם בהצטברותו לשינוי זרימתו מאיבוד לשימור. בכגון דא לא שייך לדבר על שיהיו והריהו חולב לשימור בתהליך שרשרת מתמשך.
- ו. המחבר מעלה חילוקי סברא בעניני גרמא, מדמה שבת לנזיקין למרות שהרבה דנו לחלק ביניהם, ובא להתיר עפ"י סברות אלו איסורי תורה. הסברא הפשוטה היא שחליבה לאיבוד איננה מלאכה. אך אם

בכח, בסידור המערכת הפנימית, הכל ערוך ומוכן שבאופן אוטומטי מצב הזרימה ישתנה לשימור, הרי אין זו חליבה לאיבוד בעצם מהותה, שהרי היא מכוונת מלכתחילה שתגיע למיכל הרגיל ללא כל פעולת אדם נוספת וללא התערבות גורם נוסף שיתחדש אח"כ. וא"כ לא איכפת לנו מתי יתרחש השינוי בכיוון הזרימה.

כמו כן הערנו כבר שבהצעה הנדונה יש מכשלה גדולה ביחס לנפילת גביעים שאז מיד עם החזרתם הזרימה קימת במלא עצמתה והשינוי לשימור נעשה מיידי.

ז. כלום יורה חץ יפטר אם יכול להניח מחיצה ולמנוע פגיעה למרות שלא מנע? ומה יהיה הדין אם מישהו אחר יכול למנוע את הפגיעה, האם עי"כ ינצל היורה ויחשב גרמא בלבד?

סברא זו של "יכולת ההשבה" מרפסן איגרי ומה שהביא בשם הגרש"ז אוירבך והגר"ש ישראל - כלפי לייא. **הגרש"ז"א כתב שם (עמ' סג) להדיא להפך** בפירוש דברי הרשב"א ז"ל: "ונראה דכל דבר שהאדם גמר כבר את מעשיו אלא דאפשר לאהדורי, כגון אפית פת בשבת ... מ"מ כיון דבלי שום מעשה מצדו נגמרת המלאכה מעצמה אז הוי עיקר חיובו על תחילת המעשה ... מיד כשהדביק את הפת כלו ליה מעשיו ולכך שפיר חייב ... **משום דאין החיוב על זה שאינו מוריד אלא על מעשה ההדבקה**. משא"כ באדם שהוא נכנס לתוך המים ... אין החיוב בא על תחילת הכניסה אלא על כל הזמן שהוא שוהה בתוך המים ואינו יוצא ועי"ז נמחק השם והא הוי שפיר גרמא".

כיו"ב הגר"ש ישראל פירש את הרשב"א (עמוד הימיני עמ' רנה): "ונראה דכונת הדברים... שאין עליו דין מוחק בידים ע"י שנכנס לשם, שיתכן שלא ימחק, ומה שנשאר שם **עומד זמן מה** ועי"ז נמחק - אין כאן אלא גרמא, ובנקודה זו הגדירו זאת בגמרא כגרמא".

בנדו"ד, בחליבה, התהליך מתחיל מיד והאדם חייב על ההתחלה ועל כל מה שנגרם בעקבותיה. ומה שיכול היה למנוע ולא מנע אינו מחשיבו כגרמא.

ח. דימוי ההצעה הנדונה ל"סוף חמה לבא" אינו עולה יפה. בנדוננו האדם מתחיל את הזרימה (לאיבוד) ויש כאן תהליך שרשרת, שהחלב עצמו גורם לו, ועי"כ החלב יופנה לשימור. כל אלו תוצאות ישירות מכח מעשי האדם. הכופת אדם או בהמה במקום שסוף חמה לבא לא התחיל כל תהליך, ואפי' לא בדרך של בידקא דמיא, אלא מנע הצלה והגורם הממית יגיע אח"כ מכח עצמו. ואדרבה, ממקום שבאת, שהרי "אם כבר חמה בעולם" הדין הוא שחייב, מכיון שהתהליך כבר התחיל והרי לדברי הרב שמואל דוד יכול לבטלו ולמנוע את הפגיעה ע"י שחרור הכפות?

ומה שהחז"א (שבת לח, ג) מדבר על שעון שבת "כסוף חמה לבא" היינו משום שזה כח חדש שכרגע איננו בעולם. אין הדברים שייכים כלל ועיקר לנדוננו שמתחיל את החליבה לאיבוד והחלב הזורם עצמו יגרום לשינוי כיוון הזרימה.

ט. דברי המחבר תמוהין: כופתו במקום שכבר היה נמצא, וסוף חמה לבא, פטור שכן לא הביאו לשם ולא יצר את המזיק רק מנע הצלה. בנדוננו האדם מתחיל את תהליך החליבה והזרמת החלב ומאי שייטא לכופתו?

י. המחבר לא דק, שכן בהר צבי שם נשאל על הצמדת גביעים לעטינים **במצב שאינם חולבים** ורק אח"כ יפתח "זרם האלקטרי", וע"ז דן מצד כופתו במקום שסוף חמה לבא. ופשוט שאינו ענין לנדוננו שמצמידים מכונה חולבת, שיש בה וואקום ופעילות חליבה.

יא. אם אנו דנים באחריות האדם לפעולה החשמלית שהחלב עושה, יש מקום לסברת המחבר שהפרה "שותפה" ויש לדון האם אדם חייב על מעשה בהמתו כש"דחפה" לכך. אך אנו דנים על פעולת האדם הראשונית, הצמדת המכונה, האם היא לאיבוד אם לאו. מכיון שהכל ערוך ומסודר שהחלב עצמו יגרום להפנית הזרימה לשימור - אין זו הצמדה לאיבוד וסברת המחבר לא שייכת לנקודה זו.

- יב. אין הדמיון עולה יפה. הרוח הוא גורם טבעי חיצוני ושליטתו בידי שמים. מכונת חליבה וכל סידוריה הם בידי אדם והם ערוכים ומוכנים ופועלים כדרכם.
- יג. לומר "שהסעת מונע הוי גרמא" זהו נגד גרמא מפורשת בסנהדרין עז,ב, לענין בידקא דמיא בכח ראשון דחייב. ולענין החת"ס ראה הערה א.
- יד. ענין זה לא הוזכר עד כה בדברי המחבר ולא ברור למה הכוונה "שהתרחשה הפסקה אוטומטית בחליבה" ומה הערך ההלכתי בהפסקה זו. בחזו"א מדובר **שבעת ההפסקה האדם מניח דלי** וכשתתחדש החליבה היא תיקלט בו. המחבר מדבר כנראה שתהיה הפסקה כלשהי ותתחדש מאליה וללא קשר עם פסק זמן זה כוון הזרימה ישתנה אוטומטית, וא"כ מה אהני לן הפסקת החליבה, והרי מלכתחילה אין זו חליבה לאיבוד? וראה לעיל הערות ו, יא.
- טו. תימה, הלא כל השבת באה להפסיד לאדם שביעית ממעשי ידיו, והאם תותר כל החרושת, המסחר והכלכלה בגרמא דהוי הפסד מרובה? אתמהא!
- טז. אם כך סבור המחבר - שאם מתכנן לקלוט את הנסחט אין זה לאיבוד - נפל בבירא כל מה שכתב במאמר פרקים א-ד (פרט לפרק ד סעיף 5).
- יז. יש הבדל ברור ביותר בין אם האדם מתחיל את התהליך - הזרמת החלב - ועי"כ מתרחשות פעולות בשרשרת ובין אם "כלו חציו" ורק גורם חדש שבא אח"כ יפעיל, כמו ניפוך כדי מים, רוח שתתחדש, הפניית ברז בידי אדם וכיו"ב. וראה הערותינו ה, ז, ח, ט, י.
- יח. דברי הרב המחבר ש"עשיית מלאכה בגרמא מותרת בין בדאורייתא ובין בדרבנן ולרוב הפוסקים אפי' שלא במקום הפסד" תמוהין ביותר. לא שמענו כזאת, וראה הערה טו.

ז. "גרמא שרי" - תשובה להשגות

כחוט השני עוברות בתוך השגותיהם של הרבנים ישראל רוזן ואורי דסברג ממכון "צומת" שתי תפיסות יסוד: א - החשש שהיתר הגרמא יתפשט אף למפעלים ובתי חרושת; ב - הסטה ישירה של חלב מאיבוד לשימור מקנה להרכבת הגביעים על הפרה שם של חליבה לשימור. על כך הריני להשיב:

בגרמא (שבת קכ,ב) מבואר כי "עשיה הוא דאסור, גרמא שרי" ללא הגבלה! ר' יואל הוא היחיד שצמצם זאת למקום היזק. הסברנו לעיל כי מטרתו אחת היא: שלא יבואו להקל ולהפעיל מערכות שלישיות בגרמא. חליבה בדרך המוצעת ע"י "צמת" היא מקום היזק ברור, משום שבדרך האחרת נחסך חלב רב. על כן אין חשש שיעתיקו זאת למפעלים, בהם יש מניעת ריוח. כמו כן, את הפרה חולבים בלאו הכי, ממילא אין מקום לחשוש שגם במקומות בהם לא עובדים כלל בשבת, יתירו מלאכה בדרך זו.

גם את הנקודה השניה יש לפרוך: מפורש כתבנו שאחר שהחזו"א הכריע כדעה שאין על חליבה לאיבוד שם מלאכה כלל, יש לנקוט כדבריו במקום צורך, והוי כאילו לא הותחלה מלאכה כלל. דינו איפוא הוא כדין משנה מצב מתג חשמלי, וסוף חשמל לבוא אח"כ, דלכו"ע הוא גרמא. וה"ה הכא: התחלת חליבה כשהיא לאיבוד הוי כמשנה מצב המתג, וסוף חליבה לבוא.

הלכה למעשה בנידון דידן: שיטת המעבר הישיר מאיבוד לשמירה אינה נכונה להלכה, מכיון שיכול להיות מצב בו החלב יזרום לשימור לפני גמר הרכבת הגביעים האחרונים (לכל פרה מוצמדים כידוע 4 גביעים בזה אחר זה), ואז הרכבת הגביע האחרון תהיה כבר כשהחלב זורם ישירות לשימור, וזה כמובן אסור.